

“Eu digo “tipo” 5 vezes numa frase de 8”

O marcador discursivo *tipo*, uso ou abuso?

Marisa Moreda Leirado
Universidade da Coruña
marisamoreda@edu.xunta.es

Nancy Vázquez Veiga
Universidade da Coruña
nancy.vazquez.veiga@udc.gal

Resumo

Neste traballo propoñémonos analizar e describir os valores adquiridos nos últimos anos polo marcador discursivo (MD) *tipo* entre a mocidade portuguesa. A pesar do seu elevado uso, tal e como revela o *tweet* que dá título a esta comunicación, é considerado polos propios falantes como un “vicio lingüístico” prescindíbel. Co fin de analizarmos a rendibilidade (ou non) desta forma, e debido a que o seu recente carácter dificulta o estudo a partir dos corpus orais existentes, decidimos constituír un formado por 300 *tweets*, unha vez que neste tipo de mensaxes, a pesar de seren escritas, rexístranse trazos de oralidade que resultan de especial interese para o estudo da forma que aquí nos ocupa. A análise do corpus permitíranos dar resposta á pregunta formulada (uso ou abuso?) e delimitar algunhas das súas funcións pragmáticas no portugués moderno. En concreto, describiremos os distintos significados do MD *tipo*, mostrando a súa evolución a partir do nome homónimo até á aparición dos significados non descritivos que presenta na actualidade.

Palabras clave: marcadores discursivos, análise do discurso, linguaxe xuvenil, tweets

1. Introducción

A lingüística portuguesa,¹ até o momento, non ten dedicado investigacións específicas ao estudo do marcador discursivo (MD) *tipo*, a pesar dos diferentes valores que ten adquirido nos últimos anos, tal e como se pon de manifesto no *tweet* que dá título a este traballo ou nalgúns reflexións encontradas na web. Así, no blog *Ensinar*, nunha entrada sobre o portugués da mocidade, afírmase que *tipo* é “um conector que funciona como um tique lingüístico muito usado entre os jovens é ouvido com grande frequência em conversas” (<https://www.ensinar.info/portugues-falado-pelos-jovens-calao-juvenil-43/>). Esta idea repítese en diferentes artigos divulgativos, chamando a atención a súa consideración como “vicio” que empobrece a lingua e que, por tanto, debe evitarse. Nun artigo publicado no ano 2012, no blog *Homem do Leme*, pode lerse que as persoas “usam por tique algumas palavras e expressões, que não servem para nada de especial, tipo, habitaram-se a falar assim, e, portanto(s), falam” e que isto é debido “à falta de melhor ideia, numa onda de preguiça mental, tipo: é mais fácil falar assim”. Esta “preguiça mental” ponse en relación coa fala da mocidade, indicándose que a súa introdución acabou por substituír outras formas que caracterizaban a xeracións anteriores (<http://visao.sapo.pt/jornaldeletras/rubricas/homemdoleme/homem-do-leme-e-assim-prontos-entao-va=f651519>). Francisco Louçã así o sinala ao indicar que “o *pá* foi o bordão da fala da nossa geração” e que esta non consegue adaptarse “ao termo que substituiu o seu bordão. “Tipo” é esse termo e não sei como e de onde foi trazido para a fala dos jovens” (<https://blogues.publico.pt/tudomenoseconomia/2016/01/04/o-uso-do-pa-tipo-desapareceu/>).

¹ Encontramos algúns estudos no ámbito da lingüística brasileira: Bittencourt (1999) ou Castelano e Ladeira (2010).

Os textos referidos coinciden ao sinalar que a súa presenza é maior nas interaccións entre a mocidade, o que non resulta estraño se temos en conta que a adolescencia é unha etapa da vida onde a inseguridade e o desexo de marcar a pertenza ao grupo provoca o uso elevado de determinados MD (Andersen 2001; Briz Gómez 2003; Jørgensen 2008; Rodríguez 2002; Zimmermann 2002). Non podemos, por tanto, obviar que os/as mozos/as portugueses/as están detrás do proceso de gramaticalización que experimentou o substantivo *tipo* e a eles/as podemos atribuír o inicio e a expansión destes usos innovadores da partícula. Porén, non é posíbel até o momento determinar se estes novos valores acabarán por transcender os límites da linguaxe xuvenil para entrar a formar parte da linguaxe coloquial dos adultos.

Este carácter recente do MD *tipo* dificulta o seu estudo a partir dos corpus orais dispoñíbeis e por ese motivo constituímos para esta investigación un formado por 300 *tweets*, xa que este “novo” xénero discursivo “desafia as relacións entre oralidade e escrita e inviabiliza de forma definitiva a velha visão dicotómica” (Marcushi 2002: 21). Para alén disto, a limitación dos *tweets* a 140 caracteres provoca que o/a emisor/a teña de condensar as súas ideas e utilizar palabras que transmitan unha intención comunicativa concreta e coa expresividade suficiente como para trasladar a mensaxe que pretende recorrendo, por tanto, a MD que lle axuden no seu desexo de comunicación. Outra das vantaxes que presentan os corpus formados por interaccións producidas nunha contorna virtual é a facilidade á hora de acceder a unha gran cantidade de datos,² xa que é posíbel consultar mensaxes de maneira libre.

Relativamente aos/as informantes, apesar de non contarmos con datos específicos, si podemos extraer información a partir da análise do corpus. Esta revélanos, por exemplo, algunhas cuestións interesantes relacionadas coa idade, pois os temas tratados e as características lingüísticas presentes permítennos situar os/as nosos/as informantes nunha franxa etaria que iría desde os 14 –idade mínima para se rexistrar nas redes sociais segundo a lexislación vixente– até aproximadamente os 25 anos. Neste traballo e para salvagardar o anonimato decidimos eliminar a identificación dos/as usuarios/as.

Tendo en consideración os aspectos mencionados, neste artigo propómonos analizar e describir os significados adquiridos polo MD *tipo* en portugués a través da análise do corpus de 300 *tweets*, seguindo unha metodoloxía cualitativa, unha vez que o noso obxectivo principal é coñecer os valores que se lle atribúen á forma *tipo* nun contexto determinado.

2. Análise do corpus: os significados de *tipo*

O corpus analizado proporcionounos un total de 302 ocorrencias da palabra *tipo*, tendo en 44 dos resultados un significado descritivo equivalente a “clase de”:

(1) *a Cátia é o tipo de gaja que eu sei que aconteça o que acontecer vou poder sempre contar com ela.*

Esta idea de “identificación” mantense nalgúns dos significados que *tipo* pode expresar como partícula discursiva establecendo unha relación de similitude ou semellanza entre dúas realidades. Estamos ante un “comparativo de similitude”, termo que utiliza Moreno Ayora (1991: 34) para describir a partícula *como*:

(2) *Acha que este semestre tenho 3 cadeiras tipo bbc [big black cock], venho às aulas e saio mais burro.*

² Os *tweets* foron descargados accedendo á API de Twitter coa librería Tweepy (<http://www.tweepy.org/>). Conseguimos máis de 620.000 (360.000 únicos) co identificador de lingua portuguesa (“pt”) e a palabra “tipo” nun período duns 10 días (21/2/2017-3/3/2017). Destes, 11.000 teñen o identificador xeográfico “Portugal” e 160.000, “Brasil”. Os restantes carecen de identificación xeográfica.

Nestas estruturas comparativas non resulta infrecuente que se produza un matiz exemplificativo (Santos Río, 2003: s.v. *como*), tal e como podemos observar tamén en (3), onde se admite a presenza de “por exemplo”:

(3) *Acho que vou fazer uns eventos ao fim de semana e ganho 150 €, **tipo** aqueles gajos da cerveja no RiR.*

No *tweet* (2) observamos que *tipo* tamén posúe unha función atenuadora, mitigando o significado da abreviatura que aparece a seguir.³ A busca da atenuación e dun menor grao de compromiso co enunciado obsérvase de maneira especial cando *tipo* se utiliza como unha estratexia para introducir o estilo directo. Estamos ante casos de “dupla enunciación”, un dos tipos de polifonía que distingue Ducrot (1984), pois inclusive cando o que fala se cita a si propio, podemos identificar dous locutores: o suxeito falante do enunciado global e o suxeito falante do discurso referido. No corpus, observamos un maior número de ocorrencias de *tipo* marcando o comezo da reprodución de discursos e pensamentos propios, o que non resulta estraño, xa que un dos obxectivos da rede social *Twitter* é partillar experiencias persoais:

(4) *Fogo queria tanto ter um verao **tipo** “WTF OMG NÃO ACREDITO QUE ISTO É REAL!” mas vai ser “ah caga vou ficar em casa não quero sair”.*

(5) *A stora a corrigir começou a sorrir para mim do **tipo** “fdp nem sei como conseguiu” 😊😊😊😊*

Nestas mostras vemos como a persoa que escribe cede aos/ás destinatarios/as a interpretación do contido implícito que se xera tras a reprodución das súas propias palabras ou das da outra persoa. Así, o/a autor/a do *tweet* evita pronunciarse sobre un determinado feito, cede a palabra a outro/a locutor/a e pasa ao/á lector/a do *tweet* a responsabilidade de interpretar e valorar o seu comportamento.

Mantendo o aspecto comparativo, acompañado dun matiz de imprecisión, están os seus usos como aproximador, antepoñéndose con frecuencia a expresións numéricas e reforzando, en ocasións, a idea de indefinición a través do artigo indeterminado *uns*:

(6) *Acho que tive morta **tipo** uns 10 minutos pq n me consigo lembrar de nada.*

A introdución da forma *tipo* é un recurso que permite que o/a enunciador/a non se comprometa coa información que presenta, actuando como unha táctica de atenuación (Abelda Marco e Briz Gómez 2010: 246), ben porque descoñeza os feitos ou ben como estratexia argumentativa (Fuentes Rodríguez 2016: 111).

Sen desprenderse da súa capacidade para indicar “parecido no idéntico con lo dicho” (Jørgensen 2012: 218) ou falta de correspondencia entre a forma do enunciado e o pensamento que representa (Andersen 2000: 22), ao igual que a partícula *como* ou a inglesa *like*, o proceso de gramaticalización experimentado por *tipo* levouna a adquirir a capacidade para establecer unha relación textual entre dous membros do discurso. Este sentido de “identificación” –máis ou menos difusa– está presente nos tipos de estratexia en que se concreta o proceso de reformulación. Precisamente, un dos usos de *tipo* máis recorrentes no corpus é o de reformulador, unha función complexa que o/a emisor/a utiliza para facilitar a comprensión do/a destinatario/a (Blakemore 1993: 107) e que consiste en “volver sobre un membro del enunciado, sobre un enunciado completo o sobre el acto de la enunciación para expresarlo de otra manera, equivalente o distinta” (Garcés Gómez 2010: 89). Do mesmo

³ Como veremos nalgúns dos exemplos que se inclúen nesta análise, *tipo* precede a certas abreviaturas (principalmente procedentes de expresións inglesas), que cada día son máis frecuentes na linguaxe da mocidade portuguesa.

Nos seguintes exemplos observamos como a través de *tipo* o/a falante realiza distintas tarefas de reformulación. Así, en (7) e (8) sinala que o enunciado que segue a *tipo* é unha explicación ou aclaración e, en (9), unha rectificación do discurso precedente:

- Con valor conclusivo ou consecutivo, rexistramos varios casos nos que *tipo* aparece acompañado de emoticonas:

- Outro dos mecanismos utilizados para reflectir por escrito a información non verbal é a multiplicación de sinais de interrogación como no exemplo (12), onde poderían ser substituídos pola forma verbal *alucina* ou pola máis coloquial *flipa*:

- Se ben na súa función como reformulador *tipo* seguía a manter certa vinculación semántica co substantivo homónimo, esta parece ficar totalmente diluída no seguinte uso:

- En posición inicial este MD, ademais de funcionar como marcador iniciativo que sinala que o segmento que o segue se produce como reacción ao dito con anterioridade, tamén chama a atención dos/as lectores/as sobre a información contida nese *tweet*. Trátase dun MD que, en palabras de Calsamiglia Blancafort e Tusón Valls (2001: 249), é *interactivo*, pois xérase “por la necesidad de lograr la cooperación, el seguimiento, la atención, el acuerdo o la confirmación del contenido transmitido”, e tamén actúa como *estruturador do discurso*. Nesta posición, acostuma modificar o enunciado completo, razón pola cal, en ocasións, márcase graficamente a pausa entre o marcador e o enunciado que se emite a seguir:

- En posición inicial ou final, a forma *tipo* combínase con nomes ou expresións que indican sentimento ou actitude, para sinalar como se posiciona o/a falante a propósito do contido do seu discurso. En (15), (16) e (17) emprégase xunto con *LOL* (*lots of laughs*), *a sério* e *what the fuck* (wtf) respectivamente, reforzando a idea de sorpresa, indignación ou enfado ante os feitos que se expoñen:

(15) **Tipo** LOL anda uma pessoa ha anos a ter uma media decente para dps tudo ter as mesmas oportunidades.

(16) **tipo** a sério, eu nunca vou perceber como as pessoas conseguem gostar deles tipo daQUELA maneira.

(17) Desculpem lá mas eu não percebo pq é que vocês apagam as fotos todas do insta e ficam com uma ou duas só e dps repetem as fotos, **tipo** wtf??

Do mesmo xeito, como marcador interactivo e como estruturador do discurso, preséntase tamén en posición final absoluta. O marcador *tipo* funciona como marca de cerramento da enunciación. Polas características do xénero discursivo en que se insire, non marcaría –como ocorre na conversación espontánea cara a cara– o cese de turno propiamente dito, senón que na maioría dos exemplos utilízase para finalizar e dar por concluído o enunciado, funcionando como reforzo comunicativo que chama a atención do/a destinatario/a sobre o seu contido:

(18) a escola é bué fixe **tipo**!

En posición final do *tweet*, o MD *tipo* tamén pode utilizarse como marca de conclusión da argumentación, equivalente á forma *e punto*:

(19) Venha as gajas que vierem nunca me o vão roubar **tipo**!

3. Consideracións finais

A través destas páxinas intentamos ofrecer un panorama xeral dos usos que o *tipo* adquiriu nos últimos anos entre a mocidade portuguesa e dar resposta á pregunta inicial: uso ou abuso? A análise dos 300 *tweets* revelounos a polifuncionalidade desta partícula que se utiliza para introducir citas, aproximar, atenuar ou intensificar, reformular e abrir ou fechar mensaxes, expresando, por tanto, significados actitudinais, discursivos ou textuais e interactivos, vinculados ao control da interacción. Consitúe así para o falante un apoio lingüístico imprescindíbel, que nos leva a cuestionar a idea de “abuso” e “vicio” que víamos ao inicio do traballo. Dar resposta a esta pregunta non é tarefa fácil e para iso e para coñecermos todos os usos do MD *tipo* deberíamos analizar interaccións inseridas en conversas cara a cara, pois neste contexto aparecerían valores que están ausentes nos *tweets* analizados debido ás propias características do xénero discursivo. Porén, e como primeira aproximación, os datos extraídos xa nos serven para comprobarmos o grande rendimento na lingua da mocidade portuguesa e a súa importante nas interaccións diarias. Saber se o (ab)uso desta partícula “desprazará” a outras e se pasará a formar parte da lingua informal das persoas adultas é unha cuestión que só o futuro nos poderá revelar.

Referencias bibliográficas

- Abelda Marco, M. e Briz Gómez, A. (2010). “Aspectos pragmáticos. Cortesía y atenuantes verbales en las dos orillas a través de muestras orales”. En M. Aleza e J. M. Enguita (coords.) *La lengua española en América. Normas y usos actuales*. Valencia: Universidad de Valencia, 237-260. Publicado en: <<http://www.uv.es/aleza/Cap.%205.%20EA%20Prag.pdf>>. [Consultado o 3 de setembro de 2017].
- Andersen, G. (2000). “The role of the pragmatic marker *like* in utterance interpretation”. En G. Andersen e T. Fretheim (eds.) *Pragmatic markers and propositional attitude*. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins, 17-38.
- Andersen, G. (2001). *Pragmatic markers and sociolinguistic variation: A relevance theoretic approach to the language of adolescents*. Amsterdam /Philadelphia: John Benjamins.
- Bittencourt, V. O. (1999). “Rumos da gramaticalização no português oral do Brasil”. *Philologus*, 13:1, 69-75. Publicado en: <<http://www.filologia.org.br/revista/artigo/5%2813%2969-75.html>>. [Consultado o 15 de outubro de 2017].
- Blakemore, D. (1993). “The relevance of reformulations”. *Language and Literature*, 2, 101-120.

- Briz Gómez, A. (2003). "La interacción entre jóvenes. Español coloquial, argot y lenguaje juvenil". En E. Echenique Elizondo e M. Sánchez Méndez (eds.) *Lexicografía y Lexicología en Europa y América. Homenaje a Gunther Hensch*. Madrid: Gredos, 141-154.
- Briz Gómez, A. (2012). "La (no)atenuación y la (des)cortesía, lo lingüístico y lo social: ¿son pareja?". En J. Escamilla Morales e G. Henry Vega (eds.) *Miradas multidisciplinares a los fenómenos de cortesía y descortesía en el mundo hispánico*. Barranquilla: Universidad del Atlántico-Programa EDICE, 33-75.
- Calsamiglia Blancafort, H. e Tusón Valls, A. (2001). *Las cosas del decir. Manual de análisis del discurso*, Barcelona: Ariel.
- Castelano, K. L. e Ladeira, W. T. (2010). "Funções discursivo-interacionais das expressões assim, tipo e tipo assim em narrativas orais". *Letra Magna*, 12 -1º Semestre, 1-17. Publicado en: <http://www.letramagna.com/artigo24_XII.pdf>. [Consultado o 15 de outubro de 2017].
- Ducrot, O. (1984). *Le dire et le dit*. París: Minuit.
- Fuentes Rodríguez, C. (2016). "Los marcadores de límite escalar". *RILCE*, 32:1, 106-133.
- Garcés Gómez, M. P. (2010). "Marcadores de corrección y rectificación en los textos escritos". *Revista de Investigación Lingüística*, 13, 87-105.
- Jørgensen, A. M. (2008). "Tío y tía como marcadores en el lenguaje juvenil de Madrid". En I. Olza Moreno, M. Casado Velarde e R. González Ruiz (eds.) *Actas del XXXVII Simposio Internacional de la Sociedad Española de Lingüística (SEL)*. Pamplona: Universidad de Navarra, 387-397.
- Jørgensen, A. M. (2012). "Funciones del marcador pragmático como en el lenguaje juvenil español español y chileno". En M. E. Placencia e C. Fernández (eds.) *Pragmática y comunicación intercultural en el mundo hispanohablante*. London: Rodopi, 207-230.
- Marcushi, L.A. (2002). *Gêneros textuais: definição e funcionalidade*. Rio de Janeiro: Lucena.
- Moreno Ayora, A. (1991). *Sintaxis y semántica de como*. Málaga: Ágora.
- Rodríguez, F. (2002). *El lenguaje de los jóvenes*. Barcelona: Ariel.
- Santos Río, L. (2003). *Diccionario de partículas*. Salamanca: Luso-Española.
- Zimmermann, K. (2002). "La variedad juvenil y la interacción verbal entre jóvenes". En F. Rodríguez (coord.) *El lenguaje de los jóvenes*. Barcelona: Ariel, 137-163.